

Z POWROTEM W KRAKOWIE

150 LAT JEZUITÓW
PRZY UL. KOPERNIKA (1868-2018)

Redakcja
Stanisław Cieślak SJ
Monika Stankiewicz-Kopeć
Michał Wenklar

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Krakowie

Wydawnictwo Naukowe
Akademii Ignatianum
w Krakowie

Kraków 2022

Spis treści

Wstęp	7
Ks. Jacek Urban, Stanisław Cieślak SJ, <i>Przybycie jezuitów do Krakowa w 1867 roku</i>	13
Ludwik Grzebień SJ, <i>Jezuicki ośrodek studiów teologicznych i filozoficznych przy ul. Kopernika 26</i>	31
Aleksandra Lubczyńska, <i>Wkład Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy dla Kościoła i kultury narodowej (do 1939 roku)</i>	47
Jerzy Lech Kontkowski SJ, <i>Jezuicki kościół pw. Serca Pana Jezusa w Krakowie</i>	69
Justyna Łukaszewska-Haberkowa, <i>Praca duszpasterska krakowskich jezuitów przy kościele pw. św. Barbary i Bazylice Serca Pana Jezusa</i>	81
Janusz Mółka SJ, <i>Ksiądz Mieczysława Kuznowicza SJ Związek Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej</i>	109
Ks. Henryk Olszar, <i>Seminarium diecezji śląskiej (katowickiej) przy kolegium jezuitów w Krakowie w latach 1923–1927</i>	129
Anna Czocher, <i>Polityka władz okupacyjnych wobec Kościoła rzymskokatolickiego na ziemiach polskich zajętych przez Rzeszę Niemiecką, ze szczególnym uwzględnieniem Krakowa</i>	167
Stanisław Cieślak SJ, <i>Aresztowanie 25 jezuitów z Kolegium Krakowskiego przez Niemców 10 listopada 1939 roku</i>	185
Monika Stankiewicz-Kopeć, <i>Przerwany życiorys – wojenne losy księdza Stanisława Bednarskiego SJ. Szkic biograficzny</i>	223

Izabela Kaczmarzyk, <i>Wojenna rzeczywistość parafii jezuickiej w Rudzie</i>	253
Tomasz Ochowski, <i>Sprawa Ojca Gurgacza w świetle relacji jego obrońcy</i>	273
Władysław Kubik SJ, <i>Jezuicka Wyższa Szkoła „Ignatianum” w Krakowie</i>	303
Andrzej Paweł Bieś SJ, <i>Biblioteka Naukowa Księża Jezuitów w Krakowie</i>	323
Karolina Grodziska, <i>Groby jezuitów na cmentarzu Rakowickim w Krakowie</i>	345
Aneks 1. Wybitni polscy jezuici pochowani na cmentarzu Rakowickim w Krakowie (oprac. Stanisław Cieślak SJ)	357
Aneks 2. Ilustracje (wybór Stanisław Cieślak SJ)	381
Indeks osób	395

Wstęp

Współczesny Kraków naznaczony jest licznymi materialnymi i duchowymi „śladami” jezuitów, które świadczą o ich szczególnej łączności z tym miastem. Dzieje krakowskich jezuitów splatają się bowiem z losami Krakowa i jego mieszkańców od przeszło czterech wieków. Od momentu przybycia jezuitów do miasta, co miało miejsce w drugiej połowie XVI wieku, a potem od czasu ich powrotu do Krakowa po kilkudziesięcioletniej nieobecności (związanej z kasatą Towarzystwa Jezusowego na całym świecie w 1773 r.) w drugiej połowie XIX wieku, jezuita nieśli mieszkańcom miasta różnorodną usługę duszpasterską oraz prowadzili ożywioną działalność dydaktyczną, naukową, wydawniczą i kulturalną. Chociaż Kraków nie zawsze był dla jezuitów swoistą oazą spokoju, a tutejsze relacje (np. z uniwersytetem) nie raz układały się burzliwie, to niewątpliwie przez wieki zrosli się oni z tym miastem, wnosząc niebagatelny wkład w jego kulturę i naukę.

Niniejsza publikacja o charakterze interdyscyplinarnym zawiera 15 artykułów naukowych (oraz aneks) poświęconych aktywności jezuitów krakowskich po ich powrocie do miasta w 1867 roku aż po czasy współczesne. Wielowymiarowa aktywność krakowskich jezuitów (duszpasterska, naukowo-kulturalna, wychowawcza, wydawnicza, społeczna) została zaprezentowana w kontekście dynamicznych przemian społeczno-polityczno-cywilizacyjnych zachodzących na ziemiach polskich od drugiej połowy XIX wieku. Każdy z zamieszczonych artykułów został poświęcony wybranemu aspektowi tytułowego problemu, co dało możliwość wielostronnego wglądu zarówno w kontekst sytuacyjny, jak też pozwoliło pokazać rozmaite okoliczności towarzyszące powrotowi jezuitów do miasta oraz ich dalszej aktywności na terenie Krakowa. Warto dodać, że wiele zgromadzonych tu artykułów powstało na podstawie materiałów źródłowych przechowywanych w rozmaitych archiwach (m.in. w krakowskim Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie).

Określony charakter prezentowanej monografii wieloautorskiej sprawił, że w kilku artykułach w niej zamieszczonych pojawiają się te same wątki,

informacje biograficzne dotyczące tych samych postaci, wreszcie podobna literatura przedmiotu. Redakcja celowo zdecydowała się zachować ten stan rzeczy, który z jednej strony w niektórych przypadkach może dawać wrażenie powtarzalności, ale z drugiej pozwala, aby publikacja ta mogła być czytana zarówno jako całość, jak też aby zawarte tutaj poszczególne artykuły mogły być czytane jako osobne i odrębne. Z tego względu postanowiono nie redukować powtórzeń oraz nie usuwać z poszczególnych tekstów informacji i kontekstów, które zyskują oświetlenie także w innych artykułach. Dla ułatwienia całościowej lektury książki w kilku przypadkach tego rodzaju zamieszczono odpowiednie odsyłacze.

Publikację otwiera artykuł wstępny autorstwa dwóch krakowskich księży, Jacka Urbana oraz Stanisława Cieślaka SJ, pt. *Przybycie jezuitów do Krakowa w 1867 roku*. Autorzy przypomnieli dzieje tutejszych jezuitów oraz ich burzliwe relacje z krakowskim środowiskiem uniwersyteckim, skupiając się zwłaszcza na kontekstach powrotu zakonników do Krakowa w 1867 roku, po wielu latach przymusowej nieobecności w mieście. Jako że po powrocie do miasta jezuita nie otrzymali zwrotu swoich dawnych własności – kościoła pw. św. Piotra i Pawła, rezydencji i kościoła św. Barbary, musieli więc zaczynać niejako od początku.

Kolejny artykuł, pióra wybitnego historyka i zasłużonego badacza dziejów Towarzystwa Jezusowego, ks. Ludwika Grzebienia SJ (1939–2020), pt. *Jezuicki ośrodek studiów teologicznych i filozoficznych przy ul. Kopernika 26* pokazuje kształtowanie się w Krakowie jezuickiego ośrodka studiów akademickich o profilu teologiczno-filozoficznym, poczynszy od drugiej połowy XIX wieku do czasów współczesnych.

Następny tekst został poświęcony jezuickiemu Wydawnictwu Apostolstwa Modlitwy – najstarszemu wydawnictwu katolickiemu na ziemiach Polski, założonemu w 1872 roku w Krakowie przez ks. Stanisława Stojalowskiego SJ (1845–1911), pierwszego przewodnika (dyrektora) Apostolstwa Modlitwy w Polsce. Kielecka badaczka Aleksandra Lubczyńska w artykule pt. *Wkład Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy dla Kościoła i kultury narodowej (do 1939 roku)* dokonała charakterystyki repertuaru wydawnictwa za lata 1872–1939, udowadniając, że spełniło ono powierzone sobie zadanie, jakim było przede wszystkim dostarczanie wysokonakładowej i taniej polskojęzycznej literatury czytelnikom wywodzącym się z ludu, a następnie publikacji dla inteligencji.

Autor kolejnego artykułu pt. *Jezuicki kościół pw. Serca Pana Jezusa w Krakowie*, krakowski jezuita ks. Jerzy Lech Kontkowski SJ, historyk sztuki

i pracownik naukowo-dydaktyczny Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego (obecnie Akademia Ignatianum w Krakowie), przybliżył temat budowy w mieście nowego jezuickiego kościoła, którego projekt „spójny w rzucie i zwarty w bryle, a zarazem malowniczy” wykonał w 1909 roku architekt Franciszek Mączyński. Powstały w pierwszych dekadach XX wieku krakowski kościół pw. Serca Pana Jezusa, górujący swoją wieżą nad ulicą Kopernika, jest materialnym symbolem obecności jezuitów w tym mieście po ich powrocie w drugiej połowie XIX stulecia.

Niematerialnego dziedzictwa krakowskich jezuitów dotyczy artykuł Justyny Łukaszewskiej-Haberkowej pt. *Praca duszpasterska krakowskich jezuitów przy kościele św. Barbary i Bazylice Serca Pana Jezusa*. Tekst ten przynosi opis działalności społecznej i kulturalnej krakowskich jezuitów we wspólnotach katolickich wiernych (pochodzących z różnych grup społeczno-zawodowych) od 1868 do 1953 roku. Zakonnicy prowadzili je przy kościele pw. św. Barbary na Małym Rynku oraz w bazylice Najświętszego Serca Pana Jezusa, odpowiadając na bieżące potrzeby i okoliczności.

Temat aktywności społeczno-wychowawczej krakowskich jezuitów w środowisku młodzieży robotniczej, rzemieślniczej i przemysłowej podjął ks. Janusz Mółka SJ w artykule pt. *Ksiądz Mieczysław Kuznowicza SJ Związek Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej*. Autor ukazał sylwetkę ks. Mieczysława Kuznowicza (1874–1945), który poświęcił się z niezwykłym zaangażowaniem i ofiarnością pracy wychowawczej z młodzieżą, przyczyniając się do niwelowania różnic wynikających z jej pochodzenia z różnych warstw społecznych. Przypominając postać krakowskiego jezuitę – księdza i pedagoga, ks. Mółka zaprezentował również strukturę organizacyjną założonego przez ks. Kuznowicza Związku Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej w Krakowie.

Kolejny artykuł, autorstwa badacza dziejów Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku, ks. Henryka Olszara, dotyczy funkcjonowania *Seminarium diecezji śląskiej (katowickiej) przy kolegium jezuitów w Krakowie w latach 1923–1927*. Ks. Olszar przypomniał początki ośrodka studiów filozoficzno-teologicznych dla kleryków z Górnego Śląska, którego siedzibą początkowo był dom w Krakowie przy ul. Garbarskiej 13, a także jego dalsze dzieje, związane już z budynkiem kolegium jezuitów (*Collegium Maximum*) przy ul. Mikołaja Kopernika 26, dokąd w styczniu 1923 roku przeniesiono kleryków śląskich. Ostatecznie, ze Śląskiego Seminarium Duchownego, działającego przy kolegium jezuitów (od stycznia 1923 do czerwca 1927 r.), około 80% kleryków przyjęło święcenia kapłańskie i rozpoczęło pracę duszpasterską w diecezji katowickiej.

Kolejne artykuły zamieszczone w niniejszym tomie dotyczą losów (zbiorowych i indywidualnych) jezuitów krakowskich w czasie II wojny światowej oraz w okresie powojennym. Tę część publikacji rozpoczyna artykuł badaczki IPN (Oddział w Krakowie) Anny Czocher pt. *Polityka władz okupacyjnych wobec Kościoła rzymskokatolickiego na ziemiach polskich zajętych przez Rzeszę Niemiecką, ze szczególnym uwzględnieniem Krakowa*. Autorka pokazała stosunek władz niemieckich do Kościoła rzymskokatolickiego na okupowanych ziemiach polskich wiernych, ze szczególnym uwzględnieniem Krakowa, który wszedł w skład Generalnego Gubernatorstwa i stał się jego stolicą, zarówno w odniesieniu do struktur administracji kościelnej, duchownych, jak i wiernych.

W następnym artykule pt. *Aresztowanie 25 jezuitów z Kolegium Krakowskiego przez Niemców 10 listopada 1939 r.* krakowski jezuita ks. Stanisław Cieślak SJ przedstawił okoliczności aresztowania 25 jezuitów (księży, kleryków i braci zakonnych) oraz zwrócił uwagę, że wydarzenie to łączy się z aresztowaniem przez Niemców 183 profesorów krakowskich, które miało miejsce 6 listopada tegoż roku i przeszło do historii jako *Sonderaktion Krakau*. Zachowane świadectwa wskazują, że aresztowanie jezuitów w Krakowie było jednym z wielu zaplanowanych i konsekwentnie przeprowadzanych działań okupanta niemieckiego, zmierzających do eksterminacji elity narodu polskiego – inteligencji świeckiej i duchownej.

Do tragicznych wydarzeń z 10 listopada 1939 roku odnosi się również artykuł Moniki Stankiewicz-Kopeć pt. *Przerwany życiorys: wojenne losy księdza Stanisława Bednarskiego SJ. Szkic biograficzny*. Związana z Krakowem badaczka na podstawie opublikowanych wspomnień świadków tamtych czasów i materiałów archiwalnych dokonała rekonstrukcji wojennych losów oraz obozowych przeżyć zasłużonego na wielu polach krakowskiego jezuita ks. Stanisława Bednarskiego (1896–1942), który swoje życie zakończył w niemieckim obozie koncentracyjnym w Dachau pod Monachium.

Autorka kolejnego artykułu dotyczącego dziejów jezuitów w okresie II wojny światowej, Izabela Kaczmarzyk – pochodząca ze Śląska a naukowo związana z Krakowem, opisała *Wojenną rzeczywistość parafii jezuickiej w Rudzie* – górnośląskiej miejscowości, która od końca lat 50. XX wieku współtworzy Rudę Śląską, a od lat 20. XX wieku aż do 1987 roku pozostawała w orbicie duszpasterskiej posługi jezuitów z Krakowa. Wojenna codzienność wiernych parafii rudzkiej odzwierciedla trudne oraz bardzo złożone (ze względów społecznych i politycznych) warunki funkcjonowania Kościoła katolickiego na Górnym Śląsku w latach 1939–1945.

Następny artykuł zamieszczony w niniejszym tomie dotyczy już wydarzeń powojennych. Warszawski badacz, Tomasz Ochowski, w artykule pt. *Sprawa Ojca Gurgacza w świetle relacji jego obrońcy*, dokonał rekonstrukcji i analizy relacji (pochodzącej z 1994 roku) adwokata Kazimierza Ostrowskiego (1907–1999), będącego w 1949 roku obrońcą jezuitę o. Władysława Gurgacza SJ (1914–1949), skazanego na karę śmierci przez stalinowski sąd za udział w partyzantce antykomunistycznej.

Dwa kolejne artykuły autorstwa krakowskich jezuitów przypominają wielkie dzieła tutejszego zakonu, osadzone w jego historii i kontynuowane po dziś dzień przy ul. Kopernika 26. Pierwsze z nich to jezuicka uczelnia (najpierw Wyższa Szkoła „Ignatianum” w Krakowie, potem Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum w Krakowie, obecnie Akademia Ignatianum w Krakowie). Jej pierwszy rektor, ks. Władysław Kubik SJ, w artykule *Jezuicka Wyższa Szkoła „Ignatianum” w Krakowie* przybliżył początki i rozwój placówki od lat 30. XX wieku, kiedy naukowo-dydaktyczny krakowski ośrodek filozoficzny jezuitów uzyskał prawa kościelne, aż do roku akademickiego 2009/2010 (od 1 października 2011 r. uczelnia zaczęła funkcjonować pod nazwą Akademia Ignatianum).

Z kolei znany historyk, ks. Andrzej Paweł Bieś SJ, w artykule *Biblioteka Naukowa Księży Jezuitów w Krakowie* zaprezentował to kolejne wielkie dzieło jezuitów krakowskich. Ks. Bieś, wieloletni dyrektor tejże biblioteki, dokonał faktograficznej syntezy historii jezuickich księgozbiorów mieszczących się w Krakowie przy ul. Kopernika 26 oraz ukazał ich instytucjonalny rozwój od połowy XIX do początków XXI wieku.

Tom kończy artykuł Karoliny Grodziskiej, autorki licznych publikacji poświęconych historii Krakowa oraz polskich nekropolii znajdujących się w Krakowie i za granicą (w Anglii i Walii), zatytułowany *Groby jezuitów na cmentarzu Rakowickim w Krakowie*. Krakowska badaczka przypominała o dwóch zabytkach związanych z wielowiekową obecnością jezuitów w Krakowie, rzadko wzmiankowanych w literaturze przedmiotu: grobowcach jezuitów zlokalizowanych w centralnej części cmentarza Rakowickiego. Spoczynek wieczny znalazło tu wielu jezuitów, którzy swoje ziemskie życie (w różnym stopniu i w różnym zakresie) związali z Miastem Królów Polskich.

Publikację zamykają dwa aneksy: 1. *Wybitni polscy jezuita pochowani na cmentarzu Rakowickim w Krakowie*, który sporządził ks. Stanisław Cieślak SJ, oraz 2. *Ilustracje* (wyboru dokonał ks. Stanisław Cieślak SJ).

Autorami artykułów zamieszczonych w niniejszej publikacji są badacze (duchowni i świeccy) pochodzący z rozmaitych polskich ośrodków

naukowych: krakowskich (AIK, IPN Oddział Kraków, UPJP II, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie) i innych (UW, UŚ, UJK) – głównie historycy, ale także kulturoznawcy, poloniści, a nawet psycholodzy, których łączy naukowe zainteresowanie dziejami jezuitów, ich wpływem społecznym oraz uznanie i szacunek dla ich pracy.

Zdecydowana większość artykułów to teksty nowe, dotychczas niepublikowane. W niniejszym tomie znalazły się także przedruki wybranych artykułów autorstwa jezuitów związanych z Krakowem: ks. Ludwika Grzebienia SJ (zmarł w 2020 r.) i ks. Władysława Kubika SJ – obaj w sposób szczególnie zasłużyli się dla Akademii Ignatianum w Krakowie jako jej rektorzy – oraz ks. Jerzego Lecha Kontkowskiego SJ. Redakcja zdecydowała się na dołączenie wspomnianych przedruków (niekiedy w wersji zmodyfikowanej), gdyż do dziś artykuły te nie straciły na aktualności, wciąż zajmując ważne miejsce jako teksty poświęcone dziejom bogatej działalności jezuitów w Krakowie. W niniejszym tomie stanowią one niezbędne uzupełnienie tematyczne.

Przekazywana na ręce Czytelników publikacja porządkuje i poszerza wiedzę dotyczącą aktywności krakowskich członków Towarzystwa Jezusowego po ich powrocie do królewskiego miasta w drugiej połowie XIX stulecia aż do czasów współczesnych.

Niniejsza publikacja ma charakter szczególny, nie tylko ze względu na 150. rocznicę powrotu jezuitów do Krakowa, obchodzoną w 2018 roku. Czas wydania tej pracy (rok 2022) łączy bowiem z dwoma ważnymi wydarzeniami: z obchodami Roku Ignacjańskiego, ogłoszonego w lipcu 2021 roku przez Ojca Generała Arturo Sosa Abascala SJ dla uczczenia pięćsetlecia nawrócenia Ignacego Loyoli i czterechsetlecia Jego kanonizacji, oraz z dziewięćdziesięcioleciem ustanowienia Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego (w roku 1932), który był zaczątkiem Akademii Ignatianum w Krakowie, stanowiącej wielkie dzieło Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego.